

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

САРАФИНЮК СОФІЯ ЮРІЇВНА

Допускається до захисту:
завідувач кафедри психології,
д. економ. наук, к. псих. н., професор
_____ В.А. Оверчук
«___» _____ 2024р.

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ
У РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУПАХ**

Спеціальність 053 Психологія
Кваліфікаційна (бакалаврська) робота

Науковий керівник:
Соловей-Лагода О. А., доцент
кафедри психології,
кандидат психологічних наук, доцент

Оцінка: ____ / ____ / ____

Голова ЕК: _____

Вінниця 2024

АНОТАЦІЯ

Сарафинюк С. М. Психологічні особливості навчальної мотивації у різних вікових групах. Спеціальність 053 «Психологія», Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2024.

У кваліфікаційній (бакалаврській) роботі було досліджено та узагальнено теоретичний матеріал щодо поняття « навчальна мотивація», розглянуто різні підходи та концепції вітчизняних та зарубіжних вчених, уточнено поняття навчальної мотивації. Було здійснено теоретичний аналіз проблеми навчальної мотивації серед школярів та емпіричне дослідження розвитку методики серед молодших школярів та учнів молодшої школи.

Ключові слова: навчальна мотивація, відповідальність, самостійність, шкільний вік, мотив навчання.

53 с., 4 табл., 6 рис., 4 дод., 39 джерел

ABSTRACT

Sarafynyuk S. M. Psychological features of educational motivation in different age groups. Specialty 053 "Psychology", Donetsk National University named after Vasyl Stus, Vinnytsia, 2024.

In the qualification (bachelor's) thesis, the theoretical material on the concept of "learning motivation" was researched and summarized, various approaches and concepts of domestic and foreign scientists were considered, the concept of learning motivation was clarified. A theoretical analysis of the problem of educational motivation among schoolchildren and an empirical study of the development of the methodology among junior high school students and junior high school students were carried out.

Keywords: educational motivation, responsibility, independence, school age, learning motive.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1.ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	7
1.1. Проблема мотивації у психолого-педагогічній літературі.....	7
1.2. Особливості розвитку мотиваційної сфери особистості в онтогенезі	14
1.3. Особливості навчальної діяльності у різних вікових групах.....	19
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І САМОРЕГУЛЯЦІЇ У РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУПАХ	23
2.1. Опис методик та процедура дослідження	23
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження	26
2.3. Рекомендації щодо підвищення рівня мотивації до навчальної діяльності	31
ВИСНОВКИ.....	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	42
ДОДАТКИ	46

ВСТУП

Актуальність дослідження. Пріоритетним завданням сучасної системи освіти є спрямування школярів на вироблення позитивної мотивації та підвищення інтересу до навчання. Теорія мотивації впливає з необхідності будувати педагогічний процес таким чином, щоб його методика орієнтувалася на якомога глибше проникнення у внутрішній світ особистості, мала на меті пробуджувати й розвивати в ній здібності й нахили.

Основним у педагогічному мистецтві вчителя є вміння спонукати, а не примушувати. Для кращого переходу на нову систему освіти, яка спрямована на формування в учнів бажання вчитися, досягати відповідних цілей, першочерговим завданням є розвиток у них інтересу та формування позитивної мотивації до навчання.

Мотиваційний компонент процесу навчання безпосередньо пов'язаний з особистістю учня. Він характеризується його ставленням до навчання, інтересом до досліджуваної спеціальності, навчальних предметів, прагненням оволодіти знаннями і вміннями. Слід відзначити виняткову важливість мотиваційного компонента в навчальному процесі. Причина полягає в тому, що засвоєння знань і освоєння способів діяльності носять суто особистісний характер. Неможливо вчити людину чому-небудь, якщо він того не бажає. І навпаки, якщо у людини є бажання, інтерес до досліджуваної науки, прагнення оволодіти знаннями і вміннями (мотиви навчання), то він, навіть всупереч перешкодам, самостійно буде отримувати необхідну освіту. Спонування особистості на досягнення успіху в навчальній діяльності з урахуванням її індивідуальних особливостей та створення відповідних виховних ситуацій сприятиме розвитку потенційних можливостей і бажання отримувати новий досвід у процесі навчання та формуватиме позитивну мотивацію до навчання.

Важливість зазначеної проблеми, її недостатнє теоретичне вивчення й практична реалізація набувають особливої актуальності, що й зумовило вибір теми дослідження «Психологічні особливості мотивації у різних вікових групах».

Об'єкт дослідження: мотивація школярів.

Предмет дослідження: психологічні особливості мотивації у різних вікових групах.

Мета дослідження: здійснити теоретичне обґрунтування та емпірично дослідити особливості мотивації у різних вікових групах.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати проблему мотивації у психолого-педагогічній літературі.
2. Визначити особливості розвитку мотиваційної сфери особистості в онтогенезі.
3. Описати особливості навчальної діяльності у різних вікових групах.
4. Здійснити емпіричне дослідження мотивації у різних вікових групах.
5. Розробити рекомендації щодо підвищення рівня мотивації до навчальної діяльності.

Теоретико-методологічна основа. На загальнотеоретичному рівні проблематику навчальної мотивації досліджували в своїх роботах такі психологи і дидактики, як Д.Б. Ельконін, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн та ін. Подальшому вивченню аспектів цієї проблеми присвятили свої наукові розробки Л.І. Божович, І.В. Дубровина, С.С. Занюк, Є.П. Ільїн, А.К. Маркова. Крім того, в експериментальних дослідженнях В.Г. Леонтьєва, Ю.М. Орлова, О.В. Скрипченка детально розкрито взаємозв'язок між мотивацією й успішністю навчальної діяльності школярів.

Методи дослідження: аналіз наукових джерел, теоретичний аналіз, синтез, узагальнення, класифікації, спостереження, опитування, анкетування, статистичні методи обробки результатів дослідження.

Обґрунтування теоретичного і практичного значення отриманих результатів. Матеріали роботи мають досить широкий діапазон свого практичного застосування. Зокрема, вони можуть бути використані у науково-дослідній діяльності – при подальших дослідженнях проблематики; у навчальному процесі – при викладанні психологічних та педагогічних

дисциплін. Зібраний фактичний матеріал, узагальнення та висновки можуть використовуватися студентами та психологами з даної тематики та в процесі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців, орієнтованих на роботу у практичній та віковій психології.

Апробація результатів дослідження. Матеріали досліджень представлені на III міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми реалізації адаптаційного потенціалу особистості в сучасних умовах життєдіяльності» (16-17 листопада 2023 року, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця). За матеріалами бакалаврської роботи опубліковано тези доповіді.

1. Сарафинюк С. М. Теоретичний аналіз проблеми мотивації навчальної діяльності школярів. *Актуальні проблеми реалізації адаптаційного потенціалу особистості в сучасних умовах життєдіяльності*: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, 16-17 листопада 2023 р. / За ред. проф. В.А. Оверчук. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. – С. 41-46.

Структура роботи складається зі вступу, двох розділів з підрозділами, загальних висновків та списку використаних джерел (39 позицій).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Проблема мотивації у психолого-педагогічній літературі

Аналіз проблеми навчальної мотивації у психології є частиною фундаментальної проблеми мотивації, що розглядається в загальній психології та в психолого-педагогічних дослідженнях, спрямованих на опитування та пояснення детермінант поведінки особистості.

У контексті дослідження важливо встановити єдність і відмінності навчання – навчання в педагогічній психології та педагогіці. Відповідно до І.А. Зимній, ці дві сторони освітнього процесу, організованого в спеціально створених умовах сім'ї, дошкільного, загальноосвітнього установи або установи професійної освіти, є взаємопов'язаними. З одного боку, педагог здійснює послідовно й професійно діяльність, цілеспрямовану на передачу соціально-культурного та суспільно-історичного досвіду підростаючому поколінню і тим самим реалізує навчальну та виховну функції навчання. З іншого боку – сам учень виконує діяльність, цілеспрямовану на засвоєння цього досвіду та здійснює функцію – вчення, або навчання – категорію, визнану в західній термінології. З позиції Л.С. Виготського [7], здатність передавати досвід відзначається терміном «научіння», а результат цього процесу інтерпретується терміном «навченість». Методи навчання, зміни у змісті та внутрішній структурі навчальних предметів впливають на психічний розвиток учня.

Важливість розгляду двох взаємопов'язаних сторін освітнього процесу навчання та вчення полягає ще й у тому, що вчення триває як діяльність суб'єкта, як фактор його психічного розвитку.

Вчення йде попереду розвитку і призводить до подальших системних змін у поведінці та діяльності учня. З цієї точки зору особливе значення

надається змінам у пізнавальній та мотиваційній сферах, змістоутворення, інформаційної функції знаків та символів.

Нам близькі погляди тих авторів, як Л.С. Рубінштейна, А. Н. Леонтьєва та Б.А. Сосновського, які вважають, що навчання - це не тільки до засвоєння знань та навичок, досвіду, зміна змісту та структур пам'яті, а й психічний розвиток учнів.

Аналіз основних психолого-педагогічних концепцій навчання, який показав, що інтерпретація цього процесу відрізняється багатосторонністю та різноманітністю: розвиток - це вдосконалення здібностей, нових якостей; навчання - це набуття знань, умінь, навичок (Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн; навчання - це засвоєння, набуття знань на основі дій, що здійснюються суб'єктом (П.Я. Гальперин); навчання розглядається як специфічний вид навчальної діяльності (Д.Б. Ельконін, В.В. Давидов); навчання, так само як гра і праця, являє собою тип провідної діяльності, яка займає значний період часу.

У процесі вчення формується особистість учня, його інтелект (А.Н. Леонтьєв); навчання - це полі мотивована і поліосмислена діяльність (Б.А. Сосновський).

Поряд з поняттям «навчання» широко використовується поняття «навчальна діяльність». У вітчизняній психології теорія навчальної діяльності розглядається у контексті загальної теорії діяльності у роботах Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва, Д.Б. Ельконіна, В.В. Давидова, А.К. Маркової та інших. Вони розрізняють два види навчання: 1) навчання засобами (за допомогою іншої) діяльності (гра, праця, спілкування) та 2) навчання як діяльність чи навчальна діяльність (засвоєння суспільно-історичного досвіду). Також вони стверджують, що інтеріоризація можлива лише через індивідуальне відтворення знань, умінь та навичок у діяльності конкретного учня, через його розвиток як суб'єкта цієї діяльності.

Суб'єктність навчання – головне у концепціях навчальної діяльності. Основою відмінності навчальної діяльності від інших видів діяльності, головним її результатом є зміна та вдосконалення суб'єкта.

Для розвитку суб'єкта навчальної діяльності, згідно з Д.Б. Ельконіну, необхідна мета та навчальна мотивація, без яких не може бути мови про навчальну діяльність, скільки б учні не сиділи за партами. Отже, аналіз вчення як основного фактора психічного розвитку учня, повинен проводитися в контексті всіх факторів, детермінуючих діяльність.

Докладно слід розглянути основні категорії проблеми мотивації, загалом, і навчальної мотивації зокрема. Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що категоріальний апарат проблеми мотивації характеризується складністю, різноманіттям понять, безліччю їх значень. Ця обставина підкреслює труднощі проведення конкретного емпіричного дослідження.

Ільїн Є.П. зазначає, що пошук відповіді на запитання: «що таке мотиви?» є за своєю суттю одночасним пошуком відповідей на ряд питань: «Чому конкретна людина здійснює активність?», «Для чого проявляється ця активність?» і «Чому обрано саме цю мету, саме цей спосіб її досягнення?». Рідко буває так, щоб відповідь була знайдена відразу на всі три питання. Найчастіше дослідник знаходить відповідь тільки на одне або два з перерахованих вище питань. Ільїн Є.П. узагальнив ті психологічні феномени, які у психолого-педагогічній літературі були прийняті авторами за мотив: потягу, бажання, бажання; установки; звички, схильності; потреби; почуття, переживання; думки; умовиводи як інтелектуальний продукт мозкової діяльності; конструкти мислення як теоретична побудова, а не втілений у дійсний психологічний феномен; уявлення, ідеї; спонукання, визнають цілеспрямований характер дій; морально-політичні установки, почуття обов'язку; помисли; предмети зовнішнього світу; умови існування; психічні процеси, стани та властивості особистості.

У вітчизняній психології все більш чітко формується думка, що детермінація поведінки та діяльності обумовлюється сукупністю факторів, а не

просто розрізненими впливами факторів, кожний з яких виконує в цілісному процесі детермінації свої визначені функції (Б.Ф. Ломов, В.А. Іванніков). Для усвідомлення психологічного змісту мотиву та проведення конкретного експериментального дослідження з формування навчальної мотивації необхідно використовувати всі названі раніше психологічні феномени.

Дотримуючись поглядів Є.П. Ільїна, правомірно розглядати мотив як «складну інтегральну (системна) психологічну освіту», межами якої буде «з одного боку, потреба, а з іншого – наміри» здійснити діяльність, включаючи і спонукання.

Навчальна мотивація - це складна динамічна система, що включає ієрархію мотивів, навчальні цілі та наміри, способи реагування на труднощі та невдачі, що виникають у процесі навчання, а також очікування і уявлення, що стосуються оцінки власного потенціалу та власних досягнень, успіхів і невдач (Т.О. Гордєєва, Є.А. Шепелєва).

Поняття психології навчальної мотивації мають низку особливостей:

- 1) визначення навчальної мотивації відносяться, як правило, і до структурного, і до динамічного розуміння цих понять. Під мотивами зазвичай розуміються фактори, що впливають на прояв активності у навчальній діяльності: потреби, інтереси, установки, почуття обов'язку, цілі, ідеали та ін. (Т.В. Рюміна);
- 2) навчальна мотивація вважається підвидом мотивації (І.А. Зимова);
- 3) навчальна мотивація використовується як синонім пізнавальної мотивації (І.І. Вартанова);
- 4) як мотив навчання розуміється спрямованість школяра на інші сторони навчальної роботи, пов'язана з внутрішнім ставленням до неї;
- 5) передбачається, що навчальна мотивація - це цілісний об'єкт, що складається із сукупності мотивів вчення; навчальна мотивація включає в свій склад як соціальні мотиви вчення, так і мотиви навчання предмету (А.К. Маркова, М.В. Матюхіна, А.Б. Орлов);

б) недостатня теоретична розробленість цієї проблеми вносить термінологічну невизначеність у галузі мотивації навчальної діяльності, яка є такою ж складноорганізованою освітою, як і мотивація діяльності з погляду загальної психології (Е.В. Карпова).

Особливості навчальної мотивації об'єднуються в дві основні категорії: по-перше, це особливості, загальні, властиві і для неї, і для мотиваційної сфери особистості в цілому; по-друге, це особливості, специфічні саме для навчальної мотивації, пов'язані із загальними особливостями та залежні від них. Це поділ загальних і специфічних особливостей виразно виявляється і в сучасному категоріальному апараті мотивації вчення [13].

У термінології навчальної мотивації важливими задля досягнення мети дослідження є ідеї А.К. Маркової. На її думку, мотивація вчення складається з багатьох компонентів, що змінюються в часі і вступають у нові взаємини один з одним. Інтереси, емоції, мотиви, цілі, зміст навчання, суспільні ідеали та інші складові елементи визначають становлення мотивації не тільки як просте ставлення до вчення (позитивне або негативне), але і як хибність структури мотиваційної сфери, що стоїть за ними. Ці складні відносини між спонуканнями, що входять до складу мотиваційної сфери мають стати об'єктом управління педагога.

Отже, в ході конкретного дослідження важливо враховувати, що навчальну мотивацію утворює система мотивів, що складається з прагнень, інтересів, мотиваційних установок, пізнавальних потреб, цілей, ідеалів та інших структурних компонентів, що визначають особливості мотивації навчальної діяльності і надають їй активність, змістовний зміст та цілеспрямованість.

Навчальна мотивація характеризується стійкістю та динамічністю: постійністю, ієрархією її основних підструктур визначають домінуючі мотиви (внутрішні); динаміку спонукань, що вступають у нові відносини один з одним, зумовлюють соціальні мотиви.

Маркова О.К. зазначає, що якості мотивів можуть бути змістовними та динамічними. Якщо змістовні мотиви пов'язані з характером навчальної

діяльності, то динамічні - з психофізіологічними особливостями особистості. У контексті дослідження важливо, що якісні характеристики, названі А.К. Марковою дозволяють: по-перше, провести аналіз змісту навчальної мотивації та виявити ступінь усвідомлення, самостійкості, узагальненості, дієвості, домінування конкретних мотивів у загальній структурі мотивації; по-друге, провести аналіз динаміки навчальної мотивації. Стійкість, сила, виразність мотиву, перемикавання того, хто навчається з одного мотиву на інший, а також емоційне забарвлення мотивів - це характеристики навчальної мотивації як процесу.

Загалом виявлені в ході аналізу літератури особливості навчальної мотивації, свідчать, що сучасний стан проблеми характеризується аналітичністю підходу до її розробки. Предметом вивчення є, як правило, приватні сторони проблеми. Важливо, що інший підхід – системний – простежується у Є.В. Карпової [21].

Розбіжність у визначенні сутності мотивації в цілому та навчальної мотивації зокрема виявляється і в різних підходах до визначення поняття мотиву, серед яких В. А. Семиченко виділяє такі [15]:

1. *Мотив як спонукання.* Відповідно до даного підходу мотивом є не будь-яке спонукання (стимул), а саме внутрішнє усвідомлене спонукання, що власне і визначає, наскільки людина готова до діяльності.

2. *Мотив як потреба.* При цьому стимулом до діяльності виступає саме потреба. Проте є деякі розбіжності в різних авторів, що пов'язані зі співвіднесенням мотиву й потреби, а саме: потреба і є мотивом, потреба є частиною, потреба і мотив пов'язані опосередковано, потреба дає поштовх до виникнення мотиву тощо.

3. *Мотив як намір.* Прихильники даного підходу розуміють мотив як намір, оскільки він відображає в собі плани людини на майбутнє, має відповідну ціль, задум діяти певним чином у тій чи іншій ситуації. Відповідно, спільні характеристики з мотивом і дають підстави розглядати мотив як намір.

4. *Мотив як ціль.* У даному випадку потреби відокремлюються від мотиву, а рушійною силою активності виступає власне предмет задоволення потреби, який обов'язково має усвідомлюватися людиною. Тобто мотивом є ціль, якої прагне досягти людина.

5. *Мотив як стан.* В основі даного підходу лежить твердження, що будь-яке спонукання до діяльності може виникнути в результаті перебування людини в певному стані. Тобто між потребою та предметом її задоволення знаходиться певний стан, який містить захоплення, моделювання «погребового» стану, що передує стану задоволення і являє собою власне мотив діяльності.

6. *Мотив як оцінювання.* Завдяки задоволенню, яке є позитивним оціночним відношенням, що виконує оціночну функцію, у людини з'являється мотиваційна установка на виконання певної діяльності. І саме задоволення сприяє тому, що людина вирішує діяти певним чином у майбутньому.

7. *Мотив як емоції.* Виникнення та задоволення потреб відбувається завдяки мотиву та емоціям. Тобто сила потреб проявляється через певне емоційне переживання. Мотив має емоційну складову, а емоція може виступати самим мотивом. У цьому і проявляється їхній взаємозв'язок.

8. *Мотив як стійкі властивості особистості.* Представники цього підходу стверджують, що на поведінку людини, крім зовнішніх стимулів, впливають і стійкі якості особистості. Тому у формуванні мотиву вони теж безпосередньо беруть участь, визначаючи характер діяльності.

9. *Мотив як першопричина активності.* За даним підходом, мотивом може виступати будь-які зовнішні і внутрішні обставини, які визначають діяльність особистості. Ці обставини є «мотиваторами», серед яких виділяють: інтереси, нахили, особливості зовнішньої ситуації, можливості особистості, умови досягнення мети, особистісні моральні принципи [20].

Різні підходи до визначення сутності мотивації породжують різні трактування мотиву. Мотив – це найважливіша складова мотиваційної сфери людини, це реальне спонукання, яке змушує людину діяти в певній життєвій

ситуації, за певних умов [17]. Ефективність навчальної діяльності безпосередньо залежить від мотивів, які спонукають школяра до активності і визначають її спрямованість. Для формування інтересу та позитивної мотивації до навчальної діяльності вчитель має розвивати саме мотиви навчання.

Отже, дослідженням навчальної мотивації займалися у різні часи різні дослідники педагогіки та психології. А також виявлені в ході аналізу літератури особливості навчальної мотивації, свідчать, що сучасний стан проблеми характеризується аналітичністю підходу до її розробки та досліджень.

1.2. Особливості розвитку мотиваційної сфери особистості в онтогенезі

Вивчення мотивації людини є, по суті, вивченням особистості в її діяльності. Оскільки навчання – окремий випадок діяльності, то і навчальна мотивація є окремим випадком мотивації особистості. Як і будь-який інший вид мотивації, навчальна мотивація визначається цілою низкою специфічних для цієї діяльності чинників: освітньою системою, освітньою установою, де здійснюється навчання (заклади загальної середньої освіти та ін.); організацією освітнього процесу (модель навчання); суб'єктними особливостями того, хто навчається (вік, стать, інтелектуальний розвиток, здібності, рівень домагань, самооцінка, взаємодія з іншими учнями тощо); суб'єктними особливостями того, хто навчає, і того, хто навчається.

Відповідно, мотивація навчання підлітків набуває своєї специфіки, зумовленої їхніми віковими особливостями. Підлітковий вік є часом досягнень і часом певних втрат. Підліткові досягнення пов'язані зі стрімким нарощуванням: знань, умінь, становленням моральності й відкриттям «Я», опануванням нової соціальної позиції. Підліткові втрати корелюють зі зникненням дитячого світосприймання, безтурботного способу життя, що пов'язано із сумнівами у собі, у своїх здібностях, з пошуками правди у собі та в інших людях.

У підлітковому віці людина зазнає значних змін. Передусім, вони пов'язані з процесом фізичного дозрівання, яке відображується на всіх складових процесу розвитку – фізичних, психологічних, соціальних. Вступ дитини в підлітковий період характеризується якісним поштовхом у розвитку самосвідомості. У підлітка починає формуватися позиція дорослої людини. Навіть, якщо ця позиція ще не відповідає об'єктивному статусу підлітка в житті, але її поява означає, що підліток суб'єктивно вже ввійшов у нові стосунки з навколишнім світом дорослих, зі світом їхніх цінностей, мотивів поведінки та діяльності. Але разом з тим, досягнувши періоду статевого дозрівання, підліток потрапляє в суперечливе становище: він уже не дитина, але об'єктивно ще не ствердився в культурі дорослих.

Становлення мотиваційної сфери підлітків відбувається в декілька стадій. На першій стадії підліткового періоду мотивування вчинків і діяльності є відтворювальним. Підлітки прямо наслідують ровесників і старших. Це означає, що мотивація власних вчинків є поверховою та ситуативною. На другій стадії у підлітків загострюється й активно розвивається інтерес до своєї особистості. Вони прагнуть утвердитися в товаристві ровесників, небайдужі до оцінок їхньої особистості іншими, очікують, що ці оцінки будуть тотожними їхнім самооцінкам. Значно диференційованою є їхня мотивація вчинків. На третій стадії головне значення має саморегуляція поведінки як складова частина самовиховання, а мотивація вчинків постає як регулятор поведінки і діяльності особистості. Підлітки намагаються вже аргументувати свої вчинки, передбачати наслідки ухвалених рішень, що свідчить про цілісніше і глибше усвідомлення процесу мотивації і структури мотиву, а також про участь у формуванні мотиву блоку «внутрішнього фільтра» – своєрідної внутрішньої позиції. Це знижує імпульсивність дій і вчинків, особливо старших підлітків.

У змісті мотиваційної сфери підлітка на перший план починають виступати мотиви, які пов'язані із формуванням світогляду, із планами майбутнього життя. Структура мотивів характеризується певною ієрархією,

наявністю певної системи підпорядкованих одна одній різних мотиваційних тенденцій на основі провідних і суспільно значущих мотивів. Стосовно механізму дії мотивів, то вони починають діяти не безпосередньо, а виникають на основі свідомо поставленої мети та намірів.

Мотиваційна сфера дошкільника розвивається активно, формуються різні типи мотивів поведінки, виникають нові, типові для дошкільного віку.

Основою мотивів є первинні (природні) і вторинні (набуті) потреби, які відображаються у формі переживань, почуттів, інтересів, уявлень, думок, ідей, понять, моральних ідеалів, переконань тощо. Мотиваційна сфера дошкільника розвивається активно, формуються різні типи мотивів поведінки, виникають нові, типові для дошкільного віку. Формування самосвідомості знаходиться у взаємозв'язку з розвитком мотиваційної сфери. На основі їх розвитку у дитини з'являється усвідомлення свого соціального Я і формування внутрішньої позиції.

Основою мотивів є первинні (природні) і вторинні (набуті) потреби, які відображаються у формі переживань, почуттів, інтересів, уявлень, думок, ідей, понять, моральних ідеалів, переконань тощо. Одна і та сама діяльність може бути спричинена різними мотивами, які перебувають у певній субординації: одні відіграють провідну роль, інші - другорядну. Співвідношення їх утворює систему мотивів певного акту поведінки.

Мотив розкриває сенс, який мають для людини її дії і вчинки, їх життєве значення. Він має складний індивідуальний характер. Мотив - усвідомлена причина дій і вчинків людини. Будучи усвідомленим, мотив поведінки дитини є рушійною силою у її розвитку. Під впливом розвитку внутрішньої структури особистості, зовнішніх обставин її життєдіяльності мотиви поведінки динамічно змінюються. На різних вікових етапах мотивація обумовлюється провідними видами діяльності і соціальною ситуацією розвитку. У дошкільному віці, дитина знає і вміє багато, але показником сформованості особистості є її внутрішня структура, яку утворюють мотиви поведінки, під впливом яких вона діє, воля та почуття.

Найбільший вплив на поведінку дітей дошкільного віку мають типові для них мотиви, пов'язані з інтересом до світу дорослих, прагненням діяти, як вони. Бажання бути схожим на дорослого керує малюком і в рольовій грі. Його часто використовують у вихованні дитини: «Ти ж великий, а великі одягаються самі», «Чоловіки не плачуть».

У поведінці дітей постійно виявляються ігрові мотиви, пов'язані з інтересом до процесу гри, які переплітаються з прагненням діяти, як дорослі. Також ці мотиви забарвлюють поведінку дитини, створюють неповторну специфіку дошкільного дитинства. Іноді вони породжують непорозуміння, коли дитина видає бажане за дійсне: «Ми з татом каталися на човні, який перевернувся...». Висловлювання про те, чого не було, не дають підстав вважати хлопчика брехуном, адже він створює уявну ситуацію, у якій з гри фантазія перемістилася у розповідь. Будь-яку справу дитина може перетворити на гру: іноді здається, що вона зайнята серйозною справою, а насправді - грається, створивши для себе вигадану ситуацію. Наприклад, під час психологічного дослідження дітям пропонували із зображень чотирьох предметів (людина, лев, кінь і віз) відібрати «зайвий». Діти назвали зайвим лева, пояснивши: «Дядя запряже коня у віз і поїде, а для чого йому лев? Лев може з'їсти і його, і коня, тому його потрібно відправити в зоопарк». Важливе значення в поведінці дошкільника мають мотиви встановлення і збереження позитивних взаємин з дорослими та дітьми. Кожна дитина потребує доброзичливого ставлення оточення. Своїми діями вона намагається заслужити їхнього схвалення. Прагнення до позитивних взаємин з дорослими змушує дитину зважати на їхні думки й оцінки, виконувати встановлені ними правила поведінки. З дорослішанням все більшого значення набуває для дітей ставлення до них однолітків. Наприклад, 3-річна дитина, яка прийшла у дошкільний заклад, перші місяці ніби не помічає інших дітей, не зважає на них у своїй поведінці (може забрати стільчик у сусіда, якщо захоче сісти). Однак із розвитком спільної діяльності, формуванням дитячого колективу здобуття позитивної оцінки, симпатії однолітків стають дієвим мотивом

поведінки дошкільника. Особливо намагаються вони здобути симпатію авторитетних у групі однолітків або тих, хто подобається їм особисто. Для вихователя важливо, щоб дитина здобувала визнання однолітків своїми особистісними якостями, стараннями і результатами в ігровій, продуктивній діяльності, а не спекулятивним шляхом.

У дошкільному віці розвиваються мотиви самолюбства, самоствердження. Вони проявляються у бажанні виокремитися серед інших, досягти того, щоб її поважали і слухались, звертали на неї увагу, виконували її прохання, що виражає намагання дітей виконувати головні ролі в іграх. Прагнення до самоствердження 3-5-річних дітей засвідчують приписування ними собі позитивних якостей, без особливих переживань щодо відповідності їх дійсності, перебільшення своєї сміливості, сили тощо.

Протягом дошкільного дитинства мотиви поведінки дитини суттєво змінюються. Молодший дошкільник, як і дитина раннього віку, здебільшого діє під впливом ситуативних почуттів і бажань, не усвідомлюючи того, що змушує його до певних вчинків. Більш усвідомленою є діяльність старшого дошкільника, що виявляється у його здатності пояснити, чому вчинив так, а не інакше.

Один і той самий вчинок дітей різного віку має різні причини: 3-річний малюк кидає курям крихти, щоб подивитися, як вони збігаються і клюють, а 6-річний - щоб допомогти мамі по господарству. Про розвиток мотивів поведінки дитини свідчать:

1) перетворення епізодичних, розрізнених (іноді суперечливих) спонукань на систему відносно послідовних мотивів. Наприклад, 6-7-річні діти, для яких має значення громадська думка, завжди зважатимуть у своїх вчинках на інтереси, оцінки товаришів. Про це дбатимуть навіть діти, які перебувають у групі в ролі лідерів. Послідовність і системність мотивів дошкільника має ще відносний і нестійкий характер, тому його поведінка нерідко буває несподіваною для вихователя, підпорядковується емоційно сильному

спонуканню (образа, велике бажання), наслідком чого є порушення добре відомих йому правил;

2) чіткий прояв спонукальної сили різних мотивів. Наприклад, завдання ігрового характеру (знайти схований прапорець) має найбільшу спонукальну силу для молодших дошкільників; трудове завдання (зробити ляльки для спектаклю) - для 5-6-річних дітей; інтелектуальні задачі (складання прапорця з мозаїки) - для старших дошкільників.

З усвідомленням себе і свого місця у світі дорослих типи мотивів поведінки дошкільника змінюються якісно: з'являються інші причини, ситуативні бажання переміщуються на задній план. Поступово під впливом дорослих, які навчають дитину, повідомляють їй різноманітну інформацію, доступно та обґрунтовано відповідають на питання, дитина починає все більше цікавитися світом і подіями в ньому, прагне пізнати нове. Завдяки цьому у неї починають формуватися пізнавальні мотиви, які розвиваються чи не розвиваються у шкільні роки. У дошкільному віці пізнавальні мотиви пов'язані переважно з практичною діяльністю: відомості, які отримує дитина від дорослих, потрібні для використання у грі, малюванні, конструюванні тощо. Тільки такі пояснення дорослих молодші дошкільники вислуховують. Спроби здогадатися про причини явищ, здійснити «експеримент» пов'язані з ускладненнями у практичній діяльності. І лише у старшому дошкільному віці інтерес до знань стає самостійним мотивом дій дитини, починає спрямовувати її поведінку.

1.3. Особливості навчальної діяльності у різних вікових групах

Процес навчання багато в чому залежить від індивідуальних особливостей учнів: пам'яті, уваги, темпераменту, швидкості засвоєння нового матеріалу і т.д. Важливо враховувати характерні риси різних вікових періодів. У віковій психології є кілька визначень поняття «віку» та підходів до його аналізу.

У найбільш спільній класифікації виділяють:

Абсолютний (календарний, хронологічний) вік — час від часу виникнення об'єкта до виміру його віку. Визначається він у кількості років, місяців, днів чи інших одиниць часу.

Умовний вік - період в умовній системі відліку, що визначається щодо інших періодів, виділених за якісними та кількісними ознаками. Інакше його називають «віком розвитку».

Серед різновидів умовного віку:

Психологічний вік - період, який залежить від рівня психічного розвитку та встановлюється шляхом діагностики та порівняння з нормою.

Біологічний вік - період, що визначається рівнем розвитку організму людини, станом усіх його органів і систем: нервової, кровоносної, травної, опорно-рухової, дихальної, статевої, імунної та інших. Функції організму порівнюють із нормою, визначеної з урахуванням статистичних даних для популяції хронологічного виду.

Мотивація дітей до навчання, формування нових навичок відрізняється від мотивації дорослих. Для школярів пріоритетом є зовнішні чинники: оцінки, авторитет серед однокласників, особистість вчителя, заохочення купівлею шкільного приладдя, предметів для хобі. З віком навчання стає усвідомленішим, дорослі розуміють, що важливо як отримати теоретичні знання, а й застосувати їх у практиці, відбутися професійно.

Для повнішого розуміння вікових особливостей навчання важливо враховувати специфіку кожного вікового періоду:

Вік 7-14 років

До 7 років, коли дитина починає відвідувати школу, у неї формується усвідомлене ставлення до обов'язків учня (внутрішня позиція школяра). Навчальна діяльність стає основою розвитку.

Проте ставлення до навчального процесу в дітей віком може бути різним. Вони не відразу звикають до навчального навантаження, великої кількості уроків, які не завжди відповідають їхнім інтересам. Однією з вікових

особливостей навчання та виховання школярів 7-14 років є те, що вони ще не мають розуміння далекої перспективи навчання: вступу до вузу, побудови успішної кар'єри. Вони мають уявлення про це лише за словами батьків.

Крім загального навчального навантаження, в дітей віком з'являються хобі, які важливо заохочувати. Дитину можна записати на курси за популярними напрямками (відеозйомкою, створенням комп'ютерних ігор, іноземними мовами) — багато з них тепер доступні в онлайн-форматі.

Навчальна програма допомагає лише закласти основу у розвиток пізнавальних здібностей дитини. Додаткові заняття дозволять розширити його кругозір, вибрати найцікавіші сучасні дисципліни та напрямки.

Вік 14-18 років - підлітковий вік, пріоритетом стає не навчальна діяльність, а відносини з однолітками. Дитині хочеться здобути авторитет серед однокласників, своєї компанії. Завдання дорослих – допомогти йому в цьому.

Крім того, необхідно заохочувати інтерес до навчання, говорити про вибір майбутньої професії, розповідати про різні аспекти професійної діяльності. Популярні серед сучасних школярів сфери – ІТ, дизайн, маркетинг та підприємництво.

Незалежно від обраного напрямку, інтересів важливо підтримувати з дитиною конструктивний діалог, знаходити доступні пояснення складним поняттям, наводити приклади з життя, розмовляти з дитиною однією мовою. Тоді навчання буде в задоволення.

Вікові особливості навчання дітей:

Будь-який предмет сприймається дітьми у зв'язку з ставленням до педагога. Особистість вчителя, його авторитет, його любов до предмета часто мотивують набагато більше, ніж оцінки та заохочення батьків. Особливо якщо вчитель підтримує у складні моменти, допомагає дітям виявляти свої творчі здібності.

Методи навчання та вікові особливості тісно взаємопов'язані. Найкраща форма навчання дітей – гра. В ігрових сценаріях можна використовувати вигадані персонажі, різні предмети та матеріали.

Навчання важливо максимально наблизити до реальних обставин. Наприклад, деякі вправи для вивчення лексики та граматики іноземної мови можна замінити матеріалами із ЗМІ (відео, аудіо, друкованими).

При навчанні бажано змінювати види діяльності, оскільки діти швидко втомлюються від одноманітних вправ та заучування матеріалів із підручників.

1. Подбати про максимальну концентрацію уваги

І у дорослих, і у дітей необхідно виробити звичку вчитися та зосереджувати увагу на головній інформації. Для цього варто озвучувати цілі заняття, нагадувати про них, виділяти найважливіші факти та цифри, уникати побічних тем.

2. Використовувати різні формати подачі матеріалу

Комбінована подача матеріалу значно збільшує відсоток засвоєння інформації. Тому ілюстративний матеріал важливо супроводжувати поясненнями, щоб задіяти слухове сприйняття, а формат лекцій — включати аудіо- і відеоматеріали.

3. Подбати про максимальну концентрацію уваги

І у дорослих, і у дітей необхідно виробити звичку вчитися та зосереджувати увагу на головній інформації. Для цього варто озвучувати цілі заняття, нагадувати про них, виділяти найважливіші факти та цифри, уникати побічних тем.

При виборі того чи іншого курсу варто визначити для себе мету навчання (змінити професію, знайти підробіток, поглибити знання у певній сфері), найцікавіші напрямки, розрахувати свої фінансові можливості, час, який ви готові приділяти заняттям. Якщо йдеться про дітей, то важливо врахувати їхні переваги та рівень підготовки. Адже результат багато в чому залежить від відповідального усвідомленого підходу до навчання.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І САМОРЕГУЛЯЦІЇ У РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУПАХ

2.1. Опис методик та процедура дослідження

Для перевірки ефективності методики дослідної роботи з розвитку мотивації у різних вікових групах було проведено дослідження. У дослідженні взяли участь учні 2 "А" (молодші школярі) та 9 "Б" клас (середня школа). Нами було використано індивідуальний підхід, де використовувалися стандартні форми проведення навчального процесу. До складу кожної із груп увійшли по 26 осіб.

Для проведення дослідження нами було обрано наступні методики: опитувальник «Навчальна мотивація школярів» Н. Г. Лусканової, анкета визначення домінуючих мотивів навчання, методика діагностики навчальної мотивації молодших школярів Н. В. Єлфімової «Драбинка спонукань» методика визначення мотивів навчальної діяльності М. Р. Гінзбург.

Опитувальник «Навчальна мотивація школярів» Н. Г. Лусканової призначений для учнів віком від семи років, отже, абсолютно підходить для участі у дослідженні даних вікових груп. Метою даного опитувальника є виявлення рівня мотивації, а також визначення особливостей ставлення дітей до школи та навчального процесу. Основою даного дослідження є емоційні реакції дітей на пропоновані шкільні ситуації.

У ході тестування відповідальна за опитуванням людина зачитує питання анкети вголос. Кожне питання має кілька варіантів відповіді. Школярам необхідно вибрати відповіді, які найбільше узгоджуються з їх позицією, або вказати букву, якою позначається потрібна відповідь.

Запропонований опитувальник складається з десяти питань, кожна з відповідей на які оцінюється певною кількістю балів. Кількість балів, які

набирає учень, слугує виділенню певних рівнів, у яких перебуває його навчальна мотивація.

0 – 10 балів – шкільна мотивація низька. Учень негативно ставиться до навчання, шкільного життя, певною мірою його можна назвати дезадаптованим.

11 – 20 балів – шкільна мотивація є достатньою, загалом дитині подобається відвідувати школу, проте серед головних мотивацій того, чому школа не викликає відторгнення - позанавчальна діяльність.

21 - 30 балів - шкільна мотивація знаходиться на високому рівні, школяру подобається вчитися, він активний як у навчальній, так і у поза навчальній діяльності.

Далі було використано анкету домінуючих мотивів навчання. У ході роботи з цією анкетною учням було запропоновано відзначити ті мотиви зі списку запропонованих, які, на їхню думку, є для них головними у навчанні. Серед зазначених мотивів найкращі оцінювалися балом, близьким до десяти, найменш переважні – балом, близьким до нуля. Серед можливих мотивів навчання вирізнялися:

- мотив, пов'язаний з боргом та відповідальністю;
- мотив, пов'язаний із самовизначенням та самовдосконаленням;
- мотив, пов'язаний із власним благополуччям;
- мотив, пов'язаний з престижністю;
- мотив, пов'язаний із змістом навчальної діяльності;
- мотив, пов'язаний із ставленням до навчального процесу.

Далі було використано методику діагностики навчальної мотивації респондентів Н. В. Єлфімової «Драбина спонукань». В ході даної методики учням було запропоновано побудувати віртуальну «драбинку», кожен із щаблів якої мала позначати певний мотив навчання для даного респондента. З цією метою учасникам опитування пропонували вісім карток із назвами основних мотивів. Учні мали уважно прочитати інформацію, представлену на певній картці, а потім на основі прочитаного вибрати, яке місце цей мотив займає в його особистій мотиваційній шкалі.

Відразу потрібно було вибрати картку з найголовнішим мотивом навчання для школяра. Дана картка розташовувалася на уявній першій сходинці «драбинки спонукань». Потім, у порядку спадання значущості, драбинка повинна продовжити заповнюватися мотивами для навчання, які школяр вписує туди самостійно. Нижні сходи драбинки, відповідно, повинні містити ті мотиви вчення, які, на думку школяра, взагалі не є для нього значущими як навчальні.

Для правильної інтерпретації мотивів навчання необхідно здійснити їх поділ на пізнавальні та соціальні. Так, до пізнавальних мотивів відносяться:

- мотив пріоритетності навчання для здобуття знань;
- мотив пріоритетності навчання для отримання позитивних емоцій;
- мотив пріоритетності навчання для отримання хороших оцінок;
- мотив пріоритетності навчання для можливості самостійного розв'язання задач.

До соціальних мотивів відносять:

- мотив пріоритетності навчання для принесення користі людям;
- мотив пріоритетності навчання для задоволеності вчителем своєї роботою;
- мотив пріоритетності навчання для задоволеності батьків;
- мотив пріоритетності навчання для поваги з боку товаришів.

Отримавши результати за цією методикою, можна судити про те, як у школяра співвідносяться соціальні та пізнавальні навчальні мотиви, обумовлені першими чотирма місцями в побудованій ним ієрархії. В тому випадку, якщо ці місця рівномірно розподілені між двома соціальними і двома пізнавальними мотивами, можна зробити висновок, що вони у школяра гармонійно поєднуються. Якщо ж спостерігається перекид у бік мотивів одного типу, то можна говорити про те, що саме ця група мотивів переважає у учня (наприклад, соціальні мотиви).

Далі було використано методику визначення мотивів навчальної діяльності М. Р. Гінзбург. Дана методика призначена для того, щоб вивчити, наскільки сформовані навчальні мотиви, а також виявити серед них провідний.

Вона проводилася індивідуально з кожним учнем. Дітям демонструвалися картинки, що супроводжують історію, яку розповідає людина, що проводить тестування. Учні мали висловити своє ставлення до прослуханих історій. В результаті було сформульовано найактуальніші якісні мотиви навчання, серед яких стоїть виділити:

- Зовнішній мотив: самостійно дитина до школи ходити не бажає, вона ходить туди, бо його змушують батьки;
- Навчальний мотив: дитина любить навчання та школу в цілому;
- Ігровий мотив: дитина любить ходити до школи лише тому, що там є друзі, з якими можна погратись, поспілкуватися;
- Позиційний мотив: дитина відвідує школу не для оволодіння знаннями, а для підкреслення власного статусу як дорослого, підвищення авторитету серед ровесників та старших;
- Соціальний мотив: дитина відвідує школу не для здобуття знань або нової інформації, а тому що усвідомлює необхідність навчання для себе за словами батьків;
- Відмітний мотив: дитина відвідує школу для заробляння навчальних балів, оскільки за ними зазвичай слідує похвала з боку вчителів та батьків.

Аналіз проблеми навчальної мотивації у психології є частиною фундаментальної проблеми мотивації, що розглядається в загальній психології та в психолого-педагогічних дослідженнях, спрямованих на опитування та пояснення детермінант поведінки особистості.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження

За підсумками дослідження рівня мотивації до шкільного навчання за методикою М. Г. Лусканової було виявлено, що більшість учнів, які брали участь в дослідженні перебувають на низькому рівні мотивації до навчальної діяльності. Ці школярі не виявляють інтересу до навчання, перебування у школі для них – нецікаве заняття, тому після навчання вони прагнуть якнайшвидше піти додому. Високий та середній рівні мотивації виявлено менше, ніж у

половини учнів. Більш детально результати даного опитування показані у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1- Результати дослідження рівня мотивації до шкільного навчання за методикою Н. Г. Лусканової

Група	Високий	Середній	Низький
Молодші школярі	24%	16%	60%
Середня школа	16%	24%	50%

Вимога нормальності розподілу даних є необхідною для точного t-тесту. Однак, навіть за інших розподілів даних можливе використання t-статистики. Досліджувані змінні X та Y повинні бути виміряні в інтервальній шкалі або шкалою відносин. Кількість значень досліджуваних змінних X і Y у разі залежних вибірок має бути однаковим $n_1=n_2$, $3 \leq n_1, n_2 \leq 200$.

За результатами розрахунку t-критерію Ст'юдента ми отримали наступні результати:

$$t_{\text{емп.}} = 0.19627$$

$$t_{0.01} = 4.6041$$

$$t_{0.05} = 2.7764$$

Приймається гіпотеза H_0 : статистично значимих відмінностей між результатами 1 та 2 груп немає.

Далі було використано анкету домінуючих мотивів навчання. У ході роботи з цією анкетой учням було запропоновано відзначити ті мотиви зі списку запропонованих, які, на їхню думку, є для них головними у навчанні.

За підсумками даного анкетування було отримано такі результати. Так, серед опитаних учнів як домінантні були виявлено мотиви, пов'язані з боргом та відповідальністю, а також з змістом навчальної діяльності. Докладніше дані мотиви розглянуті у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 - Результати дослідження рівня мотивації до шкільного навчання з анкети домінуючих мотивів навчання

Група	Відповідальність	Зміст навчальної діяльності	Відношення до навчального процесу
Молодші школярі	68%	16%	16%
Середня школа	44%	32%	24%

За результатами розрахунку t-критерію Стюдента ми отримали наступні результати:

$$t_{\text{емп.}} = 0.0$$

$$t_{0.01} = 4.6041$$

$$t_{0.05} = 2.7764$$

Приймається гіпотеза H_0 : статистично значимих відмінностей між результатами 1 та 2 груп немає.

Далі було використано методику діагностики навчальної мотивації школярів Н. В. Єлфімової «Драбина спонукань». В ході даної методики учням було запропоновано побудувати віртуальну «драбинку», кожен із щаблів якої мала позначати певний мотив навчання для даного дошкільника. З цією метою учасникам опитування пропонували вісім карток із назвами основних мотивів. Учні мали уважно прочитати інформацію, представлену на певній картці, а потім на основі прочитаного вибрати, яке місце цей мотив займає в його особистій мотиваційній шкалі.

Слід зазначити, що у інтерпретації результатів проведення методики ми наголошували на домінуючих мотивах, тому показники учнів розподілено саме за цим критерієм.

У двох групах було відзначено переважання соціальних мотивів у навчанні. Ця група учнів перше місце ставить прагнення не розчаровувати батьків, задовольняти вчителя своєю активністю під час уроків. Менша частина

опитаних дітей показала, що навчаються вони переважно «для себе», щоб здобувати знання та гарний настрій від навчання.

За отриманими результатами переважаючими є позиційний, соціальний та навчальний мотиви, які характерні для середнього та високого рівня навчальної мотивації. Цей мотив виявляється спробах самоствердження, у бажанні зайняти місце лідера, впливати інших учнів, домінувати у колективі тощо. Такі учні хочуть як спілкуватися і взаємодіяти з іншими людьми, а й прагнуть усвідомлювати, аналізувати способи й форми свого співробітництва та взаємовідносин з учителем, товаришами по класу, постійно вдосконалювати ці форми. Позиційний мотив є важливою основою самовиховання, самовдосконалення особистості. Соціальний мотив зв'язування різними видами соціальної взаємодії школяра з іншими людьми: прагнення отримувати знання, щоб бути корисним суспільству, бажання виконати свій обов'язок, розуміння необхідності вчитися, почуття відповідальності. При цьому велике значення мотивів усвідомлення соціальної необхідності, обов'язку та відповідальності, прагнення добре підготуватися до вибору професії. Навчальний мотив пов'язаний із змістом навчальної діяльності та процесом її виконання. Навчальний мотив свідчить про орієнтацію школярів на оволодіння новими знаннями, навчальними навичками.

Докладніше показники експериментальної групи за цією методикою представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3- Результати дослідження рівня мотивації до шкільного навчання за методикою Н. В. Єлфімової «Драбинка спонукань»

Група	Соціальний	Пізнавальний
Молодші школярі	60%	40%
Середня школа	55%	45%

Отже, можна назвати загальне домінування соціальних мотивів навчання в обох групах дослідження.

За результатами розрахунку t-критерію Стьюдента ми отримали наступні результати:

$$t_{\text{емп.}} = 0.0$$

$$t_{0.01} = 4.6041$$

$$t_{0.05} = 2.7764$$

Приймається гіпотеза H_0 : статистично значимих відмінностей між результатами 1 та 2 груп немає.

Далі було використано методику визначення мотивів навчальної діяльності М. Р. Гінзбург. Дана методика призначена для того, щоб вивчити, наскільки сформовані навчальні мотиви, а також виявити серед них провідний. Вона проводилася в обох групах індивідуально з кожним учнем.

Відтак, молодші школярі обрали зовнішній мотив (45%) та середнього шкільного віку (54%) та надали перевагу картці 1 «Я ходжу до школи тому, що мене мама примушує». Навчальний мотив виявлено по 16% у кожній групі респондентів. Дані школярі обрали картку 2. Ігровий мотив : «Я ходжу до школи, тому що там весело і багато дітей, із якими можна гратися» ми визначили в 23% молодших школярів та 14% учнів середньої школи, які брали участь в дослідженні. «Я ходжу до школи, тому що потрібно вчитися. Без навчання ніякої справи не зробиш, а вивчишся – і можеш стати ким захочеш» (картка № 5, соціальний мотив), обрали по 16% учні обох груп.

Таблиця 2.4- Результати дослідження пріоритетів мотивації до шкільного навчання за методикою визначення мотивів навчальної діяльності М. Р. Гінзбург

Група	Зовнішній	Соціальний	Ігровий	Навчальний
Молодшішколярі	45%	16%	23%	16%
Середня школа	54%	16%	14%	16%

За результатами розрахунку t-критерію Стьюдента ми отримали наступні результати:

$$t_{\text{емп.}} = 0.0$$

$$t_{0.01} = 3.7074$$

$$t_{0.05} = 2.4469$$

Приймається гіпотеза H_0 : статистично значимих відмінностей між результатами 1 та 2 груп немає.

Таким чином можна зазначити, що за підсумками всіх проведених методик складається така ситуація. Для учнів характерно перевага соціальних мотивів вчення, пов'язаних з оцінкою з боку батьків та вчителів. І дана тенденція чітко прослідковується в двох вікових групах: молодших та середніх школярів. Також зазначено, що вони відвідують школу переважно тому, що так треба, а не тому, що їм це подобається. Отримані результати дають змогу відзначити загалом низький рівень навчальної мотивації респондентів.

2.3. Рекомендації щодо підвищення рівня мотивації до навчальної діяльності

Насамперед слід зазначити, що причиною низької мотивації підлітка: невміння вчитися чи помилки виховного характеру.

Наведемо приклади помилок виховного характеру:

1. Неблагополуччя в сім'ї: дитина, яка звикла до високого емоційного негативного напруження під час переживань з приводу своєї сім'ї, як правило, вже просто не реагує на проблеми з приводу навчання та оцінок – у нього просто не вистачає на це енергії.
2. Відсутність чіткої організації життя дитини, бездоглядність у побуті – діти, які організовані крім школи, тобто бувають якісь цікаві їм заняття, зазвичай, попри навантаження, більш мотивовані на навчання.
3. Порушення єдності вимог до дитини з боку батьків (завжди є лазівка для дитини щось зробити не так, як треба, «зіштовхнути батьків лобами»).
4. Неправильні методи виховання: придушення особистості, погрози, фізичні покарання або, навпаки, засолювання, надмірна опіка.

5. Завищені вимоги без урахування об'єктивних можливостей дитини; розсуд злого наміру, лінощів, у той час, як можуть бути об'єктивні причини для цих проявів (соматичний стан, психологічні особливості, особливості розумового розвитку та ін.).

6. Занурення дитини в ситуацію неуспіху і т.д.

Виходячи з вище перерахованого, представимо кілька рекомендацій для вчителя з розвитку рівня навчальної мотивації школяра. Неприпустимо порівнювати дитину з іншими учнями у класі. Подібні порівняння можуть призвести до зниження самооцінки і, отже, зниження навчальної мотивації.

Також на уроках слід створювати ситуації успіху, що формують почуття задоволеності, впевненості у собі, об'єктивної самооцінки. Дбати про створення загальної позитивної атмосфери під час уроків, постійно знижувати тривожність дітей, виключаючи докори, догану, іронію, насмішку, погрози тощо.

Для підвищення навчальної мотивації важливо створювати умови реалізації потреби у самовираженні і самопрезентації школяра, яким властива така риса, як демонстративність. Коли демонстративні діти позбавлені можливості виявляти свою особливість «законним» шляхом, вони змушені влаштовувати уявлення, кривлятися, порушувати хід уроку. Тому вчителю слід створювати навчальні ситуації, що дозволяють презентувати себе, свої таланти та можливості.

Актуалізація творчої позиції дітей – один із найоптимальніших способів підвищення інтересу до навчання. З цією метою необхідно використовувати ситуації, що передбачають прояв нестандартності, креативності, створення абсолютно нового продукту (нехай навіть чисто навчального за своєю суттю).

До того ж, важливо проводити індивідуальні бесіди для обговорення досягнень і прогалини цікавитися відношенням учня до процесу і результату своєї діяльності.

На уроці важливо не тільки записати тему уроку на дошці, але і викликати у школярів емоційний відгук щодо цієї теми. Це можна зробити через визнання особи підлітка, спираючись на його життєвий досвід.

Для появи інтересу до конкретного предмету, що вивчається, необхідно розуміння потреби, важливості, доцільності вивчення даного предмета в цілому і окремих його розділів, тем. Цьому можуть сприяти такі прийоми:

«Оратор» - за 1 хвилину переконайте свого співрозмовника в тому, що вивчення цієї теми просто необхідне.

«Фантазер» - на дошці записана тема уроку. Назвіть 5 способів застосування знань, умінь та навичок з цієї теми в житті.

«Кумир» - на картках роздати «кумирів по життю». Пофантазуйте, яким чином вони довели б вам необхідність вивчення цієї теми.

«Профі» - виходячи з майбутньої професії, навіщо потрібно вивчення цієї теми?

Щоб розвивати та підтримувати навчальну мотивацію у дітей середньої школи, вчитель повинен вміти грамотно поєднувати всі можливі способи спонукання дитини до навчальної активності, вчасно переходити від одного способу до іншого, підбираючи до кожної окремої людини індивідуальний підхід.

Уявлення дітей про те, навіщо вони навчаються у школі (особливо у початкових класах), досить невиразні. Здебільшого їхні відповіді стосуються стандартних заучених фраз типу: «Щоб вміти читати, писати, рахувати, щоб багато знати, бути розумним».

Уточнення цих висловлювань часто заводять дітей у глухий кут. Найбільш тямущі висловлюють припущення про можливість знайти у майбутньому хорошу, цікаву роботу. Але подібна перспектива через свою віддаленість не може стати серйозним стимулом до навчання.

Часто батькам доводиться «стимулювати» інтерес до навчальної діяльності, керуючись методом покарання та похвали. У результаті учнів остаточно формується уявлення про навчання як про нудну, малоприємну

справу, якою доводиться займатися лише під загрозою розправи або за дуже пристойну винагороду.

Мало сприяє формуванню навчальної мотивації предметний стиль навчання. Причиною виникнення шкільної неспішності може бути несформованість системного мислення, тобто здатності розглядати всі об'єкти, що вивчаються, у вигляді системи взаємопов'язаних елементів. Тільки цілісне знання надає учням можливість свідомо диференціювати свої інтереси.

В даний час існує безліч різноманітних технологій та методик ведення розвиваючих занять із молодшими школярами. У пропонованій програмі ігрова мотивація, яка часто переважає на заняттях, без особливих труднощів переростає у навчальну. Дитина стає зацікавленою стороною у розвитку своїх здібностей, оскільки вже зараз вона може спробувати свої сили у різних галузях дорослої діяльності.

Метод проблемного навчання, що дозволяє шляхом створення проблемних ситуацій, за допомогою інформаційних питань та гнучкого їх обговорення підвищити зацікавленість учнів у тематиці занять. Так як кожне із занять має тематичне наповнення, пов'язане з розглядом певної професії, учні мають можливість розширити свої уявлення про світ професій, а також досліджувати свої здібності стосовно даної професії.

Поставлені завдання сприймаються як єдиний комплекс. Тільки цілісний вплив на особистість дитини може призвести до стійкої позитивної зміни (або формування певних психологічних компонентів). Наприклад, при розгляді професії архітектора приділяється увага розвитку здібностей, пов'язаних із спостережливістю, окоміром, просторово-образним, творчим мисленням.

Поради, які допоможуть залучити школярів до активної участі в освітньому процесі, формувати їхню завзятість та цілеспрямованість, не витрачаючи особливих зусиль:

1. Створюйте комфортну психологічну атмосферу

Психологічна безпека та довірливі стосунки між учителем та учнями відіграють одну з визначальних ролей у формуванні позитивної мотивації

школярів. Адже в довгостроковій перспективі страх перед невдачами та їхніми наслідками може призвести до повного зникнення інтересу до навчання. Аби цього уникнути, варто створювати простір, де школярі будуть впевнені, що їх розуміють та цінують такими, якими вони є. Заохочуйте їх вірити у власну здатність долати труднощі та намагатися досягати успіху.

2. Дізнавайтеся більше про своїх учнів

Якщо вчитель добре знає своїх учнів, налаштувати їх на плідну та конструктивну роботу в класі набагато легше. І сенс полягає не в тому, аби знати ім'я кожного школяра. Набагато важливіше знати про їхні захоплення, досягнення, симпатії та антипатії. Тож обговорюйте з ними тренди у світі сучасної музики та кіно, заохочуйте висловлювати власну думку з приводу політичних та суспільних новин. Ця комунікація сприятиме підвищенню впевненості школярів у власних силах і позитивному впливу на їхню поведінку в класі, а отже, й на процес навчання.

3. Визначайте «прозорі» цілі та знаходьте баланс у складності навчального матеріалу

Визначення конкретних і зрозумілих цілей спрямовує учнів до досягнення певної мети й дозволяє уникнути плутанини. Чітке розуміння того, що очікують від їхньої роботи, спонукає їх зосередитися на виконанні завданні й запобігти негативним переживанням. Також важливо не допускати ускладнення навчального матеріалу, адже часто це призводить до перевантаження учнів та зниження загального інтересу до шкільної діяльності. Одночасно завдання не мають бути занадто легкими, школярі мають усвідомлювати відчуття вкладеної праці та розвивати здатність до подолання перешкод.

4. Змінюйте форми роботи на уроках

Мозок любить новизну, тож не секрет, що рутинна погано впливає на мотивацію до будь-якої діяльності у будь-якому віці. Адже навіть дорослі вигорають на улюбленій роботі через однаковий розпорядок справ і доручень. Що вже казати про школярів – буденність та одноманітність навчальних занять

неодмінно викличуть у них нудьгу. Аби цього уникнути, варто не зациклюватись на одній схемі уроку та пропонувати школярам різні творчі завдання та нові форми роботи. Наприклад, можна проводити екскурсії та зустрічі з цікавими людьми, практикувати інтерактивні практичні роботи та вікторини, створювати креативні навчальні проєкти. Жонглювання різноманітними методиками сприятиме підтримці високого рівня зацікавленості та розумінню учнів, що їхні знання можна використовувати для вирішення найрізноманітніших завдань.

5. Демонструйте практичну значимість та перспективу застосування знань

Всім відомо, що фундаментом мотивації є інтерес. А питання «Навіщо мені це потрібно?», напевно, чули всі вчителі. Аби уникнути цих запитань варто їх дивувати й наводити приклади того, як набуті знання допоможуть їм досягти успіху в майбутньому, спростити життя, стати цікавою та різнобічною людиною. Наприклад, якщо вони хочуть написати цікавий пост у соцмережах, їм потрібні знання української мови. Якщо вони мріють у майбутньому стати розробниками ігор, їм знадобляться знання з іноземної мови, математики та фізики. А якщо вони захочуть побудувати ідеальний маршрут для подорожей, без географії їм не впоратись. Уроки, на яких демонструється, як набуті навички використовується «справжніми» людьми у реальному житті, дійсно цінуються учнями.

6. Влаштовуйте челенджі та проводьте змагання

Створення здорової конкуренції в класі – чудовий спосіб мотивувати та заохочувати учнів до навчання. Творчість, нововведення та ефект непередбачуваності стимулюватиме їх бути більш продуктивними та креативними. Різноманітні заходи, конкурси, квести та ігри допоможуть формувати здоровий змагальний дух та боротися за звання кращого. А дебати та дискусії допоможуть їм ефективно опрацювати інформацію, а не просто її отримати. Інтелектуальні змагання сприятимуть підвищенню задоволення учнів

від уроку та розкриттю їхнього потенціалу й зроблять навчання більш інтерактивним.

7. Дивуйте учнів на уроці

Що допоможе захопити увагу учнів та утримувати її протягом уроку? Щось нове, веселе та несподіване! Наприклад, можна зненацька увімкнути відео або аудіоматеріали, продекламувати вірш чи уривок із твору, згадати цитату відомої особистості. Або запропонувати виконати завдання, над яким усі будуть ламати голову. На підвищення навчальної мотивації чудово працює сторітелінг й почуття гумору – анекдот чи смішна історія з життя не лише приверне увагу учнів, а й сприятиме зближенню педагога та школярів.

8. Заохочуйте вести портфоліо досягнень

Учнівський колектив настільки неоднорідний, що знайти єдиний та універсальний спосіб одночасного задоволення всіх освітніх потреб майже неможливо. Хтось із них краще сприймає нову інформацію візуально, а хтось – на слух. Одни схильні до точних наук, інші – яскраво виражені гуманітарії. Комусь навчатися нудно, бо вони все схоплюють на льоту, а комусь треба набагато більше часу для опрацювання матеріалу. Але вкрай важливо, щоби свій прогрес у навчанні відчували всі учні, тому варто відзначати не лише їхні результати, а й докладені зусилля. Запропонуйте їм збирати свої досягнення та вести портфоліо – це допоможе їм відчувати задоволення від навчання та надихатиме на нові досягнення.

9. Надавайте свободу вибору

Право вибору сприяє підвищенню інтереса школярів до навчання, заохочує їх проявляти більше ініціативи та спонукає до активної роботи. Тож бажано якомога часто використовувати цю можливість. Наприклад, можна пропонувати школярам обирати тему для твору, презентації, доповіді, віршу для заучування, форму проведення самостійної роботи тощо. Вибір завдання або визначення проблеми, над розв'язанням якої вони будуть працювати, сприятиме підвищенню їхньої відповідальності за якість виконаної роботи та заохочуватиме до самоконтролю.

10. Призначайте ролі

Учнівський колектив – це суспільство в мініатюрі, де кожному учню важливо відчувати свою значимість. Аби реалізувати цю потребу, разом із учнями складіть список завдань на тиждень, визначте критерії та запропонуйте школярам обрати вид робіт. Наприклад, він може містити такі пункти:

- ведення класного чату;
- підготовка інформації про життя класу для шкільного сайту;
- вибір ігор та активностей;
- спілкування з гостями класу (тими, хто приходить у ваш кабінет під час зміни);
- щоденний облік відвідуваності тощо.

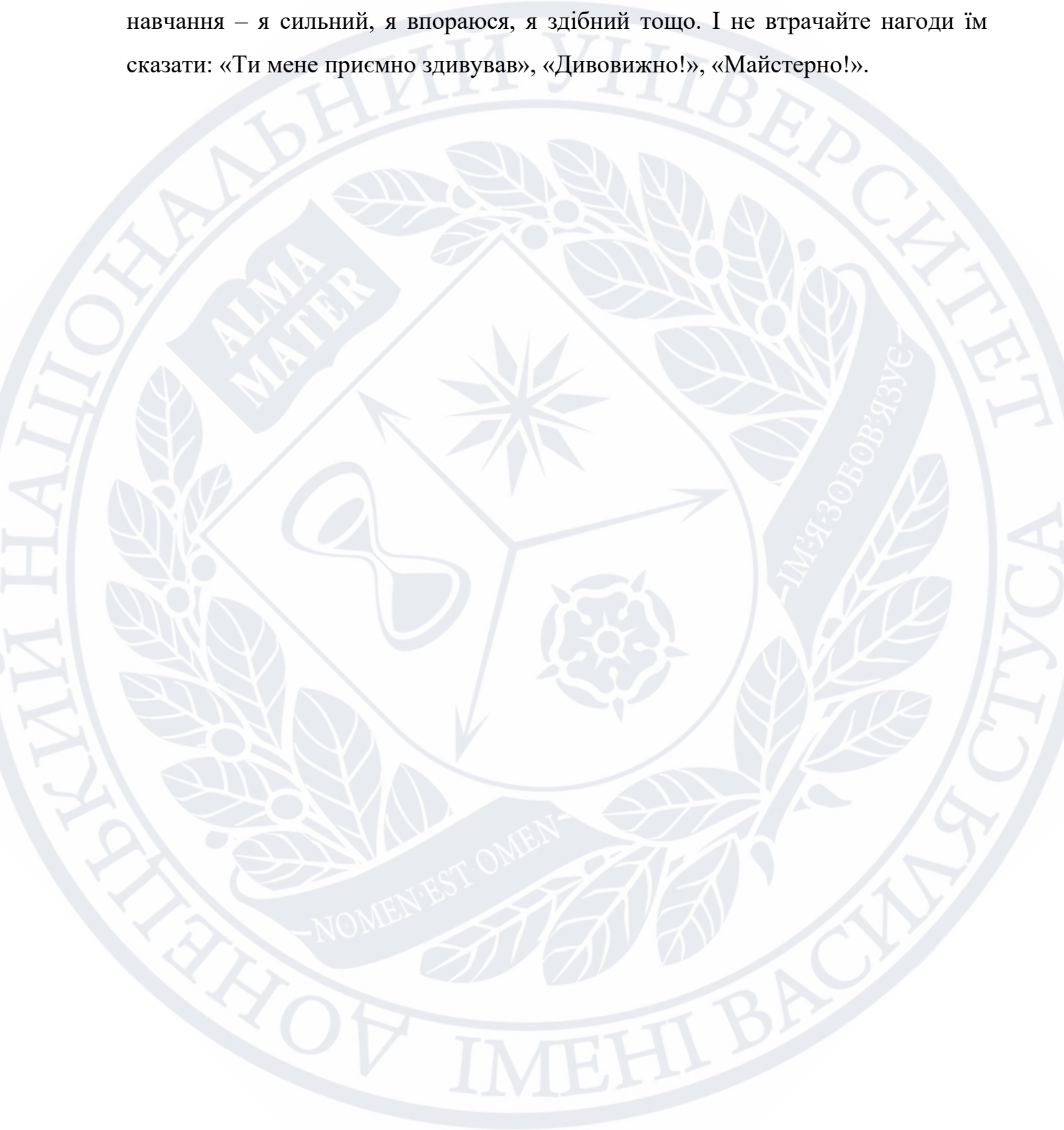
11. Прислухайтесь до ідей учнів

Можливість висловити свої думку з приводу проведеного уроку залучає учнів до навчання та сприяє створенню стосунків, заснованих на довірі. Наприкінці кожного заняття запитуйте у них, який вид роботи їм сподобався або що викликало хвилювання. Аби інтегрувати їхні ідеї в освітній процес, разом аналізуйте відповіді або проводьте мозковий штурм, який допоможе їх реалізувати на практиці.

12. Використовуйте систему винагород

Емоційна, як і матеріальна, винагорода є найпотужнішим поштовхом до дії. Адже її здобуття призводить до розуміння, що все зроблене було не дарма, а чим більше сил витрачено, тим більше радієш успіху. Так у свідомості закріплюється думка про позитивний чинник результату важкої праці. Нагородження є одним із найважливіших засобів мотивації учнів, адже почуття гордості за отриману винагороду спонукає прикладати ще більше зусиль для досягнення прогресу. Така проста «нагорода», як короткий електронний лист із привітанням за чудово виконану роботу або коротка розмова наприкінці уроку гарантовано викликає позитивні емоції та підштовхне їх до подальших звершень. А ще мотивація тісно пов'язана з особистісною позицією школяра - якщо він переконаний у тому, що він розумний та талановитий, то й

прагнення до виконання певних дій буде більшим. Тож варто посилювати особистісну позицію школяра шляхом навчальних установок та афірмацій на навчання – я сильний, я впораюся, я здібний тощо. І не втрачайте нагоди їм сказати: «Ти мене приємно здивував», «Дивовижно!», «Майстерно!».

ВИСНОВКИ

Мотиви навчальної діяльності - це спонукання, що характеризують особистість учня, його основну спрямованість, виховану протягом його життя, як сім'єю, і самою школою самого суб'єкта цієї діяльності. Мотивація, як обов'язковий компонент, входить у структуру навчальної діяльності.

Навчальна діяльність школярів спонукається ієрархією мотивів, у якій домінуючими може бути внутрішні мотиви, пов'язані зі змістом цієї діяльності та її виконанням чи широкі соціальні мотиви, пов'язані з потребою дитини зайняти певну позицію у системі суспільних відносин. Мотивація може бути внутрішньою або зовнішньою по відношенню до діяльності, але завжди є внутрішньою характеристикою особистості як суб'єкта цієї діяльності. Розрізняють так само пізнавальні та соціальні мотиви. Спрямованість на зміст навчального предмета говорить про наявність пізнавальних мотивів. Спрямованість на іншу людину в ході вчення - про соціальні мотиви. І пізнавальні та соціальні мотиви можуть мати різні рівні. На мотивацію навчальної діяльності школярів впливають такі психологічні та соціальні фактори, у тому числі і самооцінка школяра.

Те, наскільки дитина буде успішна в школі, багато в чому залежить від наявності пізнавального інтересу, позитивного ставлення до навчання, педагога - усе це вимагає достатнього рівня навчальної мотивації. Якщо ми грамотно сформуємо мотивацію у дітей, вона буде запорукою формування вміння та бажання безперервно вчитися.

Це необхідно як для успішного засвоєння матеріалу у початковій школі, так і для підготовки дітей до майбутнього навчання в середній ланці школи, де важливішими стають навчально-пізнавальні мотиви.

Причому завдання педагога розвивати мотивацію до навчання від орієнтації на оволодіння новими знаннями, через орієнтацію на засвоєння способів добування необхідних знань до орієнтації на самостійність способи добування знань.

Багато вчителів, психологів і педагогів вказують на те, що мотиваційна сфера має свої особливості, а саме:

- мотивація є важливим та специфічним компонентом навчальної діяльності;
- через розвиток мотивації педагогічні цілі значно швидше перетворюються на психічні цілі самих учнів;
- через мотивацію у учнів формується певне ставлення до навчального предмета і усвідомлюється його ціннісна значимість у розвиток особистості;
- покращити якісні показники пізнавальних процесів можна через розвиток позитивної мотивації до навчання.

Для перевірки ефективності методики дослідно-експериментальної роботи з розвитку мотивації у різних вікових групах було проведено педагогічний експеримент. У дослідженні взяли участь учні 2 "А" (молодші школярі) та 9 "Б" клас (середня школа). Нами було використано індивідуальний підхід, де використовувалися стандартні форми проведення навчального процесу. До складу кожної із груп увійшли по 26 осіб.

Для проведення дослідження нами було обрано наступні методики: опитувальник «Навчальна мотивація школярів» Н. Г. Лусканової, анкета визначення домінуючих мотивів навчання, методика діагностики навчальної мотивації молодших школярів Н. В. Єлфімової «Драбинка спонукань», методика визначення мотивів навчальної діяльності М. Р. Гінзбург.

Можна відзначити, що за підсумками всіх проведених методик складається така ситуація. Для учнів характерна перевага соціальних мотивів навчальної діяльності, пов'язаних з оцінкою з боку батьків та вчителів. Також зазначено, що вони відвідують школу переважно тому, що так треба, а не тому, що їм це подобається. Отримані результати дають змогу відзначити загалом низький рівень навчальної мотивації молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) за заг. наук. ред. А. Капської. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2002. 164 с.
2. Анциферова Л. Свідомість і дії особистості у важких життєвих ситуаціях. Психологічний журнал. 1996. № 1. С. 3-15
3. Балл Г. Про психологічні засади формування готовності до професійної праці. Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти: наук.-метод. зб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 1994. 100 с.
4. Безпалько О. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навчальний посібник : Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 134 с.
5. Бех І. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Виховання особистості. Київ : Либідь, 2003. 344с.
6. Блінов О. Організація надання психологічної допомоги військовослужбовцям у воєнний час : монографія. Київ : НАОУ, 2006. 80 с.
7. Боришевський М.Я. Розвиток здатності до саморегуляції поведінки як вияв суб'єктного становлення особистості. К., 1993, С.18–19.
8. Бутенко Д. С. Мотиваційний менеджмент у підприємницькій діяльності. Економіка і суспільство. Мукачеве. Вип. № 20, 2019. С. 142-148.
9. Ващенко І. Конфлікт. Посттравматичний стрес: шляхи їх подолання. Київ : Знання, 1998. 289 с.
10. Власова О. І. Педагогічна психологія. К.: Либідь, 2005. 400 с.
11. Галян І. Психологічний аналіз сутності саморегуляції як особистісної здатності. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2015. Вип. 20 (1). С. 154–161.
12. Гуменюк О. Психологія Я-концепції : монографія : Тернопіль : Економічна думка, 2002. 186с.
13. Джонсон Д. Встановлення та збереження довіри. Практична психологія та соціальна робота. 2003. №6. С. 22-29

14. Екстремальна психологія: Підручник / За заг. ред. проф. О. Тімченка. Харків :УЦЗУ, 2007. 502 с.
15. Єна А. Актуальність і організаційні засади медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції. Науковий журнал МОЗ України. 2014. № 1 (5). С. 5-16
16. Жданова І. В. Проблема саморегуляції в контексті девіантної поведінки особистості: психологічні аспекти. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди. Психологія*. 2012. № 43 (2). URL.: <http://journals.hnpu.edu.ua/ojs/psycho/article/view/1047>
17. Занюк С. С. Психологія мотивації. К.: Либідь, 2002. 304 с.
18. Кондрюкова В. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців силових структур, звільнених у запас: навчально-методичний посібник : Київ : Гнозис, 2013. 116 с.
19. Кривоконь Н. Соціально-психологічне забезпечення соціальної роботи монографія. Харків : Видавництво ФОП Олійник, 2011. 480 с.
20. Купчак М. Я., Саміло А. В. Мотивація як засіб ефективного функціонування менеджменту у сфері цивільного захисту. *Modern Economics*. Електронне наукове фахове видання з економічних наук, Миколаїв, 2019. № 17(2019). С. 116-120. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V17\(2019\)-18](https://doi.org/10.31521/modecon.V17(2019)-18).
21. Кучаренко С. Соціальна установка: адаптаційна класифікація особистостей. *Психологія і суспільство*. 2015. № 1. С.92-101
22. Лазарєва Т. А. Аналіз структури професійної діяльності інженера-технолога харчової галузі. Проблеми інженерно-педагогічної освіти : зб. наук. пр. Укр. інж.-пед. акад. Харків, 2013. Вип. 38/39. С. 281-287.
23. Ломакін Г. Прояви порушень реадaptaції учасників бойових дій у системі суспільних відносин. Проблеми емпіричних досліджень у психології. Київ : ОВС, 2012. С. 94- 100.
24. Новікова О. Ф., Шамілева Л. Л. Оцінювання ризиків соціально-економічної незахищеності зайнятих в умовах структурних трансформацій

сучасного ринку праці. *Socialand Labour Relations: Theory and Practice*, Volume 10, Issue 1, 2020. URL: [http://dx.doi.org/10.21511/slrrtp.10\(1\).2020.01](http://dx.doi.org/10.21511/slrrtp.10(1).2020.01).

25. Олександров Ю. М. Саморегуляція як чинник психологічного благополуччя студентської молоді: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01. Харків, 2010. 19 с.

26. Олефір В. О. Психологія саморегуляції суб'єкта діяльності. Дис. докт. психол. наук: 19.00.01. Харків, 2016. 428 с.

27. Освітні технології: навч.-метод. посіб / за заг. ред. О. М. Пехоти. К.: А С К, 2001. 256 с.

28. Павелків Р.В. Загальна психологія. Підручник. К., 2002. 506 с.

29. Пасічник І. Д. Метакогнітивний моніторинг як регулятивний аспект мета пізнання. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія. Серія «Психологія»*. 2014. Вип. 28. С. 3–16.

30. Подтикан, І. В. Особливості формування мотиваційної сфери особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. №9. С. 29–36.

31. Профілактика посттравматичних стресових розладів: психологічні аспекти. Чернівці: Технодрук, 2014. 133 с.

32. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. К.: Академвидав, 2006. 424 с.

33. Психологічний тлумачний словник / під ред. В. Б. Шапар. Х.: Прапор, 2004. 640 с.

34. Психолого-психіатрична допомога постраждалим у збройних конфліктах. Методичні рекомендації / Національний медичний університет імені О. Богомольця . Київ : Академвидав, 2014. 34 с.

35. Руда Н. Л. Врахування мотиваційних теорій як основа ефективного навчання. *Модернізація вищої освіти України: історія, досвід, перспективи: матер. Всеукраїн. наук.-практ. конф., (Київ, 9–11 лист. 2004 р.)*. К.: Наук.-метод. центр вищої освіти МОН України, 2005. С. 171–178.

36. Синьов В. Корекційна психопедагогіка. Олігофрено-педагогіка. Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофрено-педагогіки): підручник. Київ : Вид-во НПУ ім. Драгоманова, 2007. 238 с.

37. Солошич І.О. Структура професійної діяльності фахівця-еколога як основа формування науково-дослідної компетентності. Проблеми інженерно-педагогічної освіти. 2015, № 48-49.

38. Соціальна педагогіка: підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.

39. Цимбалюк І. Психологічне консультування та корекція. Навчальний посібник. Модульно-рейтинговий курс. Харків : Професіонал, 2009. 544с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Методика вивчення шкільної мотивації учнів початкових класів

Для скринінгового оцінювання рівня шкільної мотивації Н.Г. Лусканова пропонує також спеціальну анкету, відповіді на 10 питань якої оцінюються від **0 до 3 балів**

(**негативна відповідь 0 балів, нейтральна — 1 бал, позитивна — 3 бали**).

Запитання анкети:

1. Тобі подобається у школі чи не дуже?
2. Вранці, коли ти прокидаєшся, ти завжди з радістю йдеш до школи чи тобі хочеться залишитися вдома?
3. Якби вчитель сказав, що завтра в школу не обов'язково йти всім учням, то ти б не прийшов до школи?
4. Тобі подобається, коли у вас відмінюються які-небудь уроки?
5. Чи хотів би ти, щоб не задавали домашніх завдань?
6. Чи хотів би ти, щоб у школі залишилися тільки перерви?
7. Чи часто ти розповідаєш про школу батькам?
8. Чи хотів би ти, щоб у тебе був менш вимогливий учитель?
9. У тебе в класі багато друзів?
10. Тобі подобаються твої однокласники?

Учні, які набрали

25—30 балів, характеризуються **високим рівнем шкільної адаптації**,

20—24 бали характерні для **середньої норми**,

15—19 балів вказують на **зовнішню мотивацію**,

10—14 балів свідчать про **низьку шкільну мотивацію** і

нижче 10 балів — про **негативне ставлення до школи, шкільну дезадаптацію**.

ДОДАТОК Б**Анкета вивчення мотивації навчання школярів**

Дорогий друже!

Уважно прочитай кожную незакінчену пропозицію і запропоновані варіанти відповідей до неї. Обери для закінчення пропозиції 2 варіанти із запропонованих відповідей, самі справедливі та дійсні по відношенню до тебе. Вибрані відповіді познач у бланку.

1. Я намагаюся вчитися краще, щоб
 - а) отримати гарну оцінку; (О)
 - б) наш клас був кращим та мене всі хвалили; (П)
 - в) приносити більше користі людям у майбутньому; (С)
 - г) мені купували гарні, дорогі речі; (З)
 - д) що б у мене було більше часу для ігор і розваг; (І)
 - ж) що б я більше знав і був освіченою людиною.(Н)
2. Навчання в школі і знання необхідні мені для:
 - а) саморозвитку, що б багато знати та вміти; (Н)
 - б) отримувати надалі багато грошей; (С)
 - в) що б мене поважали та цінували оточуючі; (П)
 - г) бути кращим в класі; (О)
 - д) що б перемагати в іграх і змаганнях; (І)
 - ж) що б мати красиві речі.(З)
3. Якщо я отримую гарну оцінку, мені найбільше подобається те, що ...
 - а) у мене гарна оцінка; (О);
 - б) мої товариші, вчителька та батьки будуть мною задоволені; (П)
 - в) я не буду тягнути клас назад. (С)
 - г) мене не каратимуть;(З)
 - д) мені нададуть більше часу для ігор; (І)
 - ж) я добре знаю навчальний матеріал; (Н)
4. Мені подобається, коли мене хвалять за ...

- а) виконання домашнього завдання; (Н)
- б) гарну роботу на уроці; (С)
- в) мої особисті риси характеру; (П)
- г) гарні оцінки; (О)
- д) за активну роботу в команді; (І)
- ж) мій зовнішній вигляд (З).

5. Моя мета на уроці ...

- а) отримувати гарні оцінки. (О)
- б) слухати, запам'ятовувати все та відповідати, що б мене похвалили; (П)
- в) уважно слухати вчителя; (С)
- г) що б мене не сварили; (З)
- д) сидіти тихо, як миша; (І)
- ж) засвоювати новий матеріал; (Н)

6. Найцікавіше на уроці - це ...

- а) вивчення нової теми, цікаві завдання; (Н)
- б) спілкування з друзями; (С)
- в) робота в групі з однокласниками; (П)
- г) відповідати біля дошки та отримувати оцінки. (О)
- д) різні ігри та шаради ; (І)
- ж) показати себе на уроці, що б мене помітили; (З)

7. Я вивчаю матеріал сумлінно, якщо ...

- а) мені треба виправити двійку. (О)
- б) він мені подобається і я його розумію; (П)
- в) це підніме рейтинг класу; (С)
- г) мене не змушують вивчати цей предмет; (З)
- д) він легкий і там можна пограти; (І)
- ж) він мені знадобиться в майбутньому; (Н)

8. Я більш активно працюю на заняттях, якщо ...

- а) хочу більше дізнатися з цієї теми; (Н)
- б) досліджуваний матеріал мені знадобиться в подальшому житті; (С)

- в) мені цікаво виконувати цю роботу; (П)
 г) мені потрібна висока відмітка; (О)
 д) хочу, щоб мене брали до себе в команду; (І)
 ж) очікую похвали від дорослих. (З)

9. Мій успіх у виконанні завдань на уроці залежить від ...

- а) зацікавленості в оцінці; (О)
 б) моєї уваги до пояснення навчального матеріалу вчителем; (П)
 в) від моїх товаришів та класу в цілому; (С)
 г) мого настрою; (З)
 д) мого везіння; (І)
 ж) моїх здібностей. (Н)

10. Якщо навчальний матеріал мені не зрозумілий (важкий для мене), то я ...

- а) згадую пояснення вчителя і переглядаю записи, зроблені на уроці; (Н)
 б) вдаюся до допомоги товаришів; (С)
 в) сподіваюся на допомогу дорослих; П
 г) намагаюся розібратися, що б не отримати погану оцінку; (О)
 д) трохи пограю, відпочину і спробую ще; (І)
 ж) нічого не роблю і мирюся з ситуацією; (З)

Бланк анкети

Учень _____ Клас _____ Дата _____

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
А (о)	А (н)	А (о)	А (н)	А (о)	А (н)	А (о)	А (н)	А (о)	А (н)
Б (п)	Б (с)	Б (п)	Б (с)	Б (п)	Б (с)	Б (п)	Б (с)	Б (п)	Б (с)
В (с)	В (п)	В (с)	В (п)	В (с)	В (п)	В (с)	В (п)	В (с)	В (п)
Г (з)	Г (о)	Г (з)	Г (о)	Г (з)	Г (о)	Г (з)	Г (о)	Г (з)	Г (о)
Д (і)	Д (і)	Д (і)	Д (і)	Д (і)	Д (і)	Д (і)	Д (і)	Д (і)	Д (і)
Ж (н)	Ж (з)	Ж (н)	Ж (з)	Ж (н)	Ж (з)	Ж (н)	Ж (з)	Ж (н)	Ж (з)

Інтерпретація анкети.

Навчальний мотив -5 балів;

Соціальний мотив – 4 бали;

Позиційний мотив –3 бали;

Оцінковий мотив – 2 бали;

Ігровий мотив - 1 бал;

Зовнішній мотив – 0 балів.

Всі бали підсумовуються та переводяться в певні рівні мотивації по таблиці:

Рівні мотивації	Сума балів за анкетую
I	80-90
II	65-79
III	40-64
IV	20-39
V	5—19

Рівні мотивації школярів:

I - дуже високий рівень мотивації навчання;

II - високий рівень мотивації навчання;

III - нормальний (середній) рівень мотивації навчання;

IV - знижений рівень мотивації навчання;

V - низький рівень мотивації навчання.

Висновок про успіх та ефективність освітнього процесу проявляється в тому випадку, коли у виборах учнів явно переважають учбовий та соціальний мотиви. Таким чином, оцінка ефективності освітнього процесу на даному етапі тестування здійснюється за наступними груповими показниками:

- кількість учнів з високим і дуже високим рівнем розвитку учбової мотивації, виражене у відсотках від загального числа учнів;
- кількість учнів із середнім рівнем учбової мотивації, виражене у відсотках від загального числа учнів;
- кількість учнів з низьким рівнем учбової мотивації, виражене у відсотках від загального числа учнів.

Крім того, якісний аналіз основних компонентів (показників) мотивації здійснюється на основі обчислення наступних показників:

- кількість учнів, що мають дуже високий і високий рівні розуміння особистісного сенсу навчання, а також кількість учнів, у яких розуміння особистісного сенсу відсутня (визначається процентне співвідношення між ними);
- кількість учнів з дуже високим і високим рівнями цілепокладання, а також кількість школярів з низьким рівнем цілепокладання (визначається процентне співвідношення між ними);
- кількість учнів з явним переважанням учбової мотивації навчання, а також кількість учнів з переважанням зовнішніх мотивів навчання (визначається процентне співвідношення між ними);
- кількість школярів з яскраво вираженим прагненням до досягнення успіхів у навчанні і кількість школярів, у яких переважає прагнення до недопущення невдач в навчальному процесі (визначається процентне співвідношення між ними).

ДОДАТОК В

Методика вияву ступеня пізнавальної спрямованості процесу навчання «Драбинка спонукань», «Драбинка уроків» (Н.Є.Єлфімова)

Учень у вигляді драбинки ранжує два види мотивів навчання – соціальні і пізнавальні.

Пізнавальні мотиви:

1. Широкий пізнавальний – орієнтація на оволодіння новими знаннями;
2. Процесуальний – орієнтація на процес навчання;
3. Результативний – орієнтація на результат навчання (оцінку);
4. Навчально-пізнавальний – орієнтація на засвоєння способу отримання знань.

Соціальні мотиви:

1. Широкий соціальний мотив – намагання набути знання, що бути корисним суспільству;
2. Учительський мотив – намагання заслужити подяку і схвалення вчителя
3. Батьківський мотив – намагання заслужити подяку і схвалення батьків;
4. Товариський мотив – намагання заслужити повагу товаришів.

Учням на окремих аркушах пред'являють 8 тверджень, що відповідають вищевказаним 4 пізнавальним і 4 соціальним мотивам:

1. Я учусь для того, що все знати (широкий пізнавальний);
2. Я учусь тому, що мені подобається процес учіння (процесуальний);
3. Я учусь для того, щоб отримувати високі оцінки (результативний);
4. Я учусь для того, щоб самостійно розв'язувати задачі (навчальнопізнавальний);
5. Я учусь для того, щоб бути корисним людям (соціальний мотив);
6. Я учусь для того, щоб викликати задоволення вчителя (учительський);
7. Я учусь для того, щоб моїм успіхам раділи батьки (батьківський);
8. Я учусь для того, щоб мене поважали товариші (товариський). Питання на виявлення ставлення учнів до предмета «Біологія»

9. Який предмет вам більше подобається вивчати?

Розташуйте відповіді у порядку убутання значущості:

- а) математика;
- б) література; в_ історія;
- г) біологія;
- д) географія.

10. Чим більше всього вам подобається займатися на уроках біології:

- а) цікаво вивчати теоретичний матеріал;
- б) цікаво займатися практичними завданнями;
- в) однаково цікаво займатися і теоретичними і практичними завданнями;
- г) нічим не цікаво.